

о. Юрій Мицик

БРАЇЛІВСЬКА БИТВА (1666 р.) В ОПИСІ «ВІРШОВАНОЇ ХРОНІКИ»

У статті подано уривок віршованої хроніки невідомого автора другої половини XVII ст., у якій містяться дані про Браїлівську битву між Військом Запорозьким та підрозділом урядових військ, очолюваних С. Маховським.

Браїлівська битва належить до найменш досліджених збройних конфліктів другої половини XVII ст. в Україні. Досить сказати, що найповніше розповів про неї Дмитро Дорошенко у фундаментальній монографії «Гетьман Петро Дорошенко», де битві було виділено аж... 5 сторінок [1]. Тим часом, під Браїловом, що на Вінниччині, українські війська, діючи разом із татарами, якими командував нурадин-солтан (Суїн-Кази-ага?), вщент розгромили польський корпус Себастьяна Маховського. Ця перемога призупинила спроби Речі Посполитої реставрувати свою владу на Правобережній Гетьманщині і стала черговою успішною акцією Петра Дорошенка на його шляху до об'єднання Гетьманщин по обидві сторони Дніпра. Про цю битву згадують і українські літописці, насамперед Самійло Величко, і польські хроністи, найперше Веспазіян Коховський (під Браїловом потрапив у полон його рідний брат Олександр, якого потім було продано на галери і який помер у неволі). На підставі цих джерел можна уявити загальний хід подій.

Отже, покінчивши у 1666 р. з рокошем шляхти, очолюваним Єжі Любомирським, король Ян Казимир наказав коронному війську (приблизно 10 тис.) повернутися в Україну, а їхнім командувачем призначив сумнозвісного полковника Себастьяна Маховського. Це був хоробрий і досвідчений воєначальник, але не дуже популярний у війську, заплямований невинною жорстокістю щодо українського населення (саме він у 1664 р. віддав наказ розстріляти без суду й слідства колишнього гетьмана України Івана Виговського). Жовніри йшли на Україну неохоче через невплату жолду, частина їх була невдоволена умовами компромісу, укладеного між королем та рокошанами, тяжіла до нової «конфедерації», тобто збройної опозиції. Деякі джерела навіть вказують на те, що сюди були скеровані прихильні опозиції війська, щоб віддалити їх від Варшави. У листопаді 1666 р. це військо

провело «генеральне коло» для вибору делегації на сейм Речі Посполитої, після чого продовжило марш до Вінниці. На шляху лежало місто Браїлів, і тут коронне військо несподівано зіткнулося з переважаючими українсько-татарськими силами. Маховський, не маючи достатньої інформації і не дослухаючись до порад, вирішив на свій страх і ризик пробиватися до Ладижина. У битві, що відбулася 19 грудня (за іншими даними, 21 грудня) 1666 р., він зазнав нищівної поразки, кинувся тікати з рештками війська до лісу, але й тут зазнав невдачі. Він втратив майже все своє військо і сам загинув. Після цього татари пустили свої орди за ясиром, дійшовши аж до Полісся, Галичини (у Жовкві в неволю ледь не потрапила дружина майбутнього короля Яна Собеського Марисенька) і Любліна. Тоді ж активізувалися й українські повстанці, що діяли західніше кордонів Гетьманщини.

На жаль, відомості джерел про Браїлівську битву досить скупі, і тому варта уваги кожна пам'ятка, яка проливає додаткове світло на цю подію. До них належить Віршована хроніка (1682 р.), свідчення якої щодо Браїлівської битви ще ніколи не привертала до себе уваги.

Віршована хроніка (далі - ВХ) є унікальним джерелом з історії України. Цю пам'ятку ми виявили у польських архівосховищах ще у 1978 р. і дали їй таку умовну назву [2]. Це значний за обсягом твір, який містить опис подій 1648–1681 рр., хоча його автор робив часом глибші історичні екскурси. Незнаний автор був жителем Поділля, тому ВХ можна назвати й «Подільським літописом». Наведений нижче уривок зокрема фіксує його присутність улітку 1667 р. у подільському місті Ярмолинці під час оборони від козаків полковника Остапа Гоголя (Дульський «в Ярмолинцях ледве оборонився, втративши все, як і ми з посольством»). Ймовірно, автор походив з Ярмолинців або з якогось ближнього села. Автор був шляхтичем, ревним католиком,

колиш можна буде навіть встановити його ім'я, оскільки він говорить про себе як активного учасника ряду подій середини - другої половини XVII ст. на території Речі Посполитої, насамперед на Поділлі. Він брав участь у битвах під Берестечком (1651), Опочном (1655), Чудновом (1660), воюючи зокрема під прапорами коронного гетьмана Станіслава Лянцкоронського, боронив і Краків від шведів у складі війська Стефана Чарнецького і т. ін. Загальна історична концепція автора ВХ, його вороже ставлення до національно-визвольного руху українського народу, характерні риси творчої манери як талановитого поета нами вже були висвітлені раніше [3], тому тут не будемо на цьому детально зупинятися. Підкреслимо лише, що й у наведеному нижче фрагменті автора ВХ аж переповнює ненависть до українських повстанців, він не шкодує для них найобразливіших слів, відносить повстанців до слуг диявола, називає їх «злими казуками» (в українській мові «казукою» називали гадюку та шкідливих жуків), називає Дорошенка Юдою і т. ін. Так само він трактує і кримських татар, і ногайців («злі вовки», «поганські вовки» тощо), які нищать християнських овечок («вівці», «барани» і т. ін.). Як глибоко релігійна людина всі важливі сюжети свого твору автор завершує своєрідним рефреном: закликом до Бога помилувати живих і мертвих, невільників, гребців на турецьких галерах. До речі, наведений уривок зайвий раз доводить добру обізнаність автора зі Святим Письмом. Про це свідчить його згадка про число антихриста, про що говориться в Апокаліпсисі. Оскільки Браїлівська битва сталася напередодні дня св. Фоми, то далі автор згадує про цього апостола, який спершу не повірив у воскресіння Христа, аж доки не торкнувся до ран у боці Його. (Див. Євангеліє від св. Іоанна: XX, 25-29). Тут автор ВХ проводить певну паралель між євангельським епізодом і поведінкою жовнірів, які своїм виступом проти короля вмочили свої пальці у королівську кров. Слова автора ВХ «благословенні ті, що вірували, не бачивши оком» - це по суті цитата з Євангелія «Промовив до нього Ісус: «Тому ввірував ти, що побачив Мене? Блаженні, що не бачили й увірували!» (Ін., XX, 29). В іншому місці він переказує євангельські слова: «стеблинка в чужому оці нас коле, а цілого дерева». У Святому Письмі вони звучать так: «І чого в оці брата свого ти заскалку бачиш, колоти ж у власному оці не чуєш?» (Мт., VII, 3). Аналогічно: «Сам Бог сказав: «Хай кине в Мене камінь той з вас, хто без гріха». У Євангелії знаходимо ці слова в епізоді, коли Христос про-

щає грішницю: «Він... промовив до них: Хто з вас без гріха, - нехай перший на неї каменем кине!» (Ін., VIII, 7). Порівняння Діви Марії з зорею («зоренькою»), поява якої провіщувала появу Сонця, тобто Ісуса Христа, є тотожним з тим, що його знаходимо в акафістах Пресвятій Богородиці.

Улюбленим прийомом автора ВХ є обігрування імен, прізвиськ, топонімів та гідронімів. Зокрема він обігрує прізвиська гетьманів Богдана Хмельницького («Хміль»), Юрія Хмельницького («Хмелик»), Петра Дорошенка («Доруш», тобто натякається на дієслово «рушити, руйнувати»). Так само він трактує полковників: брацлавського - Василя Дрозда (Дрозденка) й уманського - Григорія Білогруда («білогрудом» русини, за словами автора ВХ, називали яструба чи шуліку). Дії Дорошенка він розглядає як логічне продовження дій Богдана Хмельницького, тобто Національно-визвольної війни 1648-1658 рр.: те, що Хміль захмелив, його син Юрій прихмелив, а Дорошенко дорушив. До речі, він і тут згадує про поразку польського війська від українських повстанців під Пилявцями (1648 р.) і називає цю ганебну для польської зброї поразку «плюгавецькою». Оскільки кілька прізвиськ походять від назв птахів, автор ВХ, давши волю своїй фантазії, подає опис битв як протиборства між добрими й поганими птахами. На одному боці «пан-орел», «орли» (натяк на короля Яна Казимира і орла на польському гербі), «яструби», також «тигр» Маховський, який «махає», «домахає», тобто «рубає шаблею», «б'ється»; ана другому боці - «білогруди», «шуліки» (слово *świk* має також образливе значення - «капдун», тобто кастрований півень), «злі яструби», «дрозди» тощо. Оскільки Маховський зажив слави як гравець у кості та карти, то зрозумілими стають обігрування у ВХ картярських термінів у описі його поразки.

Автор ВХ надає своєму твору публіцистичного звучання. Вболіваючи у зв'язку з занепадом Речі Посполитої, він критикує, як свого часу С. Твардовський - автор віршованої «Громадянської війни», занепад бойового духу польського війська, прагнення останнього до участі в опозиційних рухах тощо. Невідомий автор ВХ засуджує занепад віри в Бога у поляків, неналежне шанування ними релігійних свят і святих угодників (у нашому випадку св. ап. Фоми), з гіркою іронією пише про польське «гарне військо, мужне», яке прагне «до конфедерації», але не любить битися в Україні «з ординцями, з козацтвом».

Це яскраво виявилось і в описі ним Браїлівської битви, що сталася у грудні 1666 р., і в описі

дій подільського полковника Остапа Гоголя (предка великого письменника). Взагалі, незначний автор мав під рукою деякі джерела, про які ми говорили у попередніх статтях. У наведеному фрагменті він не посилається на жодне джерело, але можна твердити, що тут він спирався на Святе Письмо, на власні враження і на свідчення очевидців.

Мова автора «Віршованої хроніки» - яскрава, образна, багата на порівняння та алегорії, містить у собі чимало натяків, архаїчних та діалектних слів, часом запозичених з інших мов. Через це її переклад є своєрідним збірником ребусів та шарад, розв'язувати які дуже складно, тому не завжди можна дати однозначну відповідь чи переклад. Додамо, що значну частину пам'ятки написано досить нерозбірливо, тут є чимало різних дефектів та поправок, що теж дуже утруднює переклад.

Опис Браїлівської битви досить загальний. Основний перебіг подій викладено у ньому більш-менш правильно, причому знаходимо тут ряд важливих оригінальних звісток. Це стосується, наприклад, опису передня битви, коли Маховський відмовляється слухати боягузливих, як йому здається, порад, опису втечі польського війська з вказівкою на ті міста, куди прагнули пробитися поляки, переслідування поляків Білогрудом до Проскурова, дії ординців Суїн-Казі-аги, страждання мирного населення від ординських наскоків, навіть жовнірських грабунків, спроби місцевої шляхти і частини населення Поділля чинити опір ординцям. Дуже цінними є його звістки про незнаний досі бій під Пилявцями між ординцями Суїн-Казі-аги та загоном шляхти на чолі з Бжеським; напад козаків Гоголя влітку 1667 р. (у петрівський піст, тобто 23.06-11.07. за н. ст.) на ряд подільських міст (Ярмолинці, Сутківці (село під Ярмолинцями), Вербки та ін.), знаний автором з особистих вражень. Важливими є навіть деталі. Так, автор ВХ зупиняється на діях іноземних (німецьких?) частин у складі польського війська, постійно підкреслює провідну роль у битві не П. Дорошенка, а полковника Григорія Білогруда, якого називає «наказним гетьманом». Тут автор ВХ солідарний з українським літописцем пізнішого часу - Самійлом Величком (останній, видно, користався спільними з ним джерелами).

У цій статті ми обмежимося наведенням уривка «Віршованої хроніки». Текст, набраний жирним шрифтом, означає заголовок, який писався на кожній сторінці ВХ угорі. Підкреслення нами деяких слів означає, що у польському тексті оригіналу напроти них на маргінесах стоїть

«ліхтарик». Окремі слова, що їх не вдалося прочитати, позначаються нами таким чином: (...)*.

* * *

R. 1666 zimie nieszczęsna lechom Brailowska.

Jak Bóg Wszechmogący przestrzegał z nieba różniemi znaki,

Że miał jeszcze gorszy na Polske klymaktery te przyść taki,

Jako i astrologowie obawiali się roku tego,

Iż troje sex, co się numerus antichrysty z owego Wskazywał; tak też strzęsieniem ziemi i inszemi rzeczy,

Chcąc poprawy po nas, Bóg tylko Sam miał jeszcze w swej pieczy

Wszystko się to teo roku iściło, wziąwszy się na większe,

Jako i teraz zrozumiesz, co na nas przyszło nie lżejsze.

Bo nie dość, że kozactwo Drozdowe Podole spsowało,

Zwiąskiem z rokoshem zdiętym ojczyzne z ronaty (??) zruwnało (?).

Lecz jeszcze jako komety przed tym wskazywali straszne,

Różne insze nieszczęścia na lechów idą zamaszne.

Gdy skoro lubomirczyków submissia więc stanęła,

A związkowych i rokoshan do zgody z królem ściągnęła

Przez intercessie królów i książąt w tym chrześciańskich,

Ażci Dorusz, zdrajca, ściągnął pobratymów pogańskich.

Stąd hetman koronny rozłożył wojsko* w dziedzi-
cznych dobrach

W Podolu, by gotowcem nie wziąć od złych po-
swych ziobrach.

Na miejscu swym zlecił regiment mężnemu Ma-
chowskiemu,

Aby machał, domachał, jak zwykł, kozactwu, plu-
gawskiemu

Plemieniu, odpor dał, który słysząc o onych w
Ukrainie,

Obwieścił uniwersałem chorągwie blizsze i inne,

Aby się wszystek kommonik miał ku onemu skoro,

A regimenty w pogotowiu (.)*, gdy dać zna którą.

Lecz posłuszeństwo było, jak to na zimno nie
ochocze:

Kto słuchał, ten słuchał, kto nie chciał, ten nie dbał
zamarkocze (?).

Wieleby na Machowskiego poważnymi chorąg-
wiami

Rządzić i mieć ich w obrocie, by czemerysy woł-
chami

Nadał kat tych arendarzów, co krwią naszą chcą
szafować,

Tym się chcą królom, panom, ojczyźnie w sławie
dosługować,
Cudzą pracą za cudzym kosztem zysku chcą przez
krew nasze.
Niech idą lżejsze, co z słoniną (?), sadłem jadają
kasze,
A my co ryzową, bądź jaglaną, z pieprzem i sza-
franem;
Nasza powaga tak niesie, tylko puść z samym het-
manem.
Stąd Machowski zaś wydawszy od hetmana uni-
wersały,
Zamyślił swym geniuszem sposobu odpor dać cały.
Gdy się wymknął w nadzieje przybycia wojsk ku
Bohowi,
A tu nie wiedział, że ty, żołnierz, ochotniejszy związ-
kowi,
Bo mu wpadło w myśl, by pan i hetman nie chciał
w sporym związku,
Gdyż przywykli byli często zażywać tego kasku,
Piękne wojsko mężnie, gdy do związku wszyscy
przyznawają,
Lecz (?) w Ukraine z ordyńcy się witać, z kozact-
wem, nie kochają.
Wiedząc do siebie, to pierwsza, że ziadł pies sadło,
nie strawił,
Stąd nie jeden wyjechał z wojska, druga by się (?)
nie udławił.
W Ukraine wszedłszy, bo te krzywdy wszystkie (?)
w gardle stali
By (...) * za gardło ordy nie wzięli, bądź nie (...) *
//(апк. 149 зв.)
R. 1666 pod Brailowem rozgrom lechów.
A tak Machowski pewien, że wojsko coraz się kupić
będzie,
A kozactwu, ordzie, w skupieniu (.) *,
Będąc przed tym w inszych okazyach mężnym
tygrysem,
Chciał połączyć jako przed tym z kozactwem, gdy
nie bili z bisem,
Z wilkami złemi chciał się spróbować i tą złą ka-
zuką,
Ażci gdy zwiedził z języka, że mogą być mu
większą skuką,
Że są już w bliz, wszczął ustępywać tygrys ku
Brailowu,
Mając w pamięci Międzyboż, Bar, by nie paść ku
łowu.
Ażci ledwie się wzięli ciepłem, wódką, tiutunem
rozgrzywać
Żołądek przepracowany, wszczął suhar gryść i
pożywać,
Diskursem wojennym niektórzy radzą regimentarza
Dla Boga nie ważyć łekce, niech dobro mamy
szafarza

Krwi naszej, co czynimy, mieszkamy, nas mało
(twierdzą
Bywalcy uważają), by się strachu nie nabrać z swą
sierdzą.
Nie wasza rzecz (odpowieda) drugim szafranem
targować,
Raczej krokosem (chodź sam kucyną) chciej też
ty wojować.
Nie nowina Machowskiemu machać, domachać i
płoszyć,
Nie trzeba tu kogo uczyć i i mocnego (?) się koko-
szyć.
A w tym Białogrodzka orda spadła i kazuctwo
Biłohruda,
Złe ptactwo nałeciało, zagrała Doroszowa duda,
A jeszcze zbyt skoczno wraz rozgromion tygrys z
żołnierzami,
Bądź to jastrąb rozleciał się z orłowymi ptakami,
Gdy Białohrud ćwik na nich uderzył swoimi spo-
nami,
Bo rus więc tak ćwika, jastrąba nazywa biłohru-
dem,
Przy którym białogrodzkich wilkow rzecz sroga z
tatarskim ludem.
Trafil jastrząb na sroższego w pazurach ostrych
ćwika,
Mało się potarszy, jaki taki wdasz od onego znika.
Jedni się udali rączego ciąwszy (?) ku swemu
Barowi,
Drudzy ku Międzybożu zaś Czarnemu Ostrowi;
Niespodziewane nieszczęście w adwent dniem
przed ś. Tomaszem.
O święty Tomaszu! Jeszcześ dobr, że i tak obrońcą
naszem
Ty się boku sam Chrysta tknąwszy: «Bóg mój, Pan
mój», uwierzyłeś,
A żołnierza jeszcze w dobrą wiarę i serce nie
przemieniłeś.
Gdy jedni twierdzą: «Król nasz, pan nasz Kazemierz,
a nie inszy»,
Drudzy zaś biega w Polskę chcąc wiedzieć, czej
nie związek miłszy.
Dość się tknęli boku królewskiego, ręce krwią
zmazali,
Przeto błogosłowieńszy, co wierzyli, okiem nie
widziani.
A jako Bóg, Pan nasz, powiedział, «otoż masz»,
Tomaszowi,
Tak król pan rzekł za swój związek związkem
związani związkowi
Tak (.) * kto na co zarabia, taką płate miewa,
Tak drugi raz żołnierz złe czynić (Bóg pomstą) niech
nie dosmiewa.
A przecie mu Polska zasmakowała, tam oczy
zwraca,

Aż to Sam Bóg z Matką Swą i święty Tomasz cudem skraca,
Gdy nie karze wątpić w miłosierdzie Boga Najwyższego
I czał (?) bić, bądź uchodząc nieprzyjaciela swego
Bądź też (?) rzekł: «Nie tak szanujecie święta moje, jak trzeba

(...)* z nieba // (арк. 150)

R. 1666 Brailowska lechom nieszczęsna.

S łusnie za wasz grzech cierpieć macie, za wasze nisprawę,
Że was biją, kołą, bądź wasze owce, macie nie-sławę.
Bo Dorusz, zdrajca, zaraz chciał, by wilcy pogańscy w też tropy
Gonili, rwali, brali, nie zrzkaç, barany, owce, skopy,
Pogotów kozły, kozy parkotnie nabrali się swego strachu;
Bit żołnierz, łecz i szlachcic, mieski, chłop wiedzozn z pod sweo gmachu.
Bo w wilią i w same święto Bożego Narodzenia
Nie tylko sam ginął, łecz wiele chrześcijańskiego plemienia,
Aż gnano żołnierzów, szlachte, do sameo wielkiego Dubna,
Ku Trembowli, Podhajcom, Złoczowu, wszędzie była skubna,
Nuż pod Tarnopol, Zbaraż, Wiszniowiec, Brody, Założcie
Niesłychaną szkodę w ten raz czynią pogańscy wilcy goście.
Co byli okryte chorągwie pod czas związku swojego
Przeciw tatarom, wilkom, ogona już byli kusego.
Bo nie tylko, że zwąchawszy wojne, w czas powyżdzali
Łecz za to sprawą i orda ostatek przycinali.
Skąd nie dziw, że Machowski pytał się o zdanie kucyny
Łedwie nie zwiedział duchem, że będą nasi i sam z nimi.
Bądź się bili niektórzy chorągwie na stanowiskach
I uchodząc, w warcaby grali w wojennych igrzyskach.
Padali czętsze z tatarskiej strony zyzy, dwojne tuzy,
Różnym szczęściem o to jednak ten bił, wygrał, kto był duży.
Łecz gdy komu padli na czele cynki(?) i esy na gębie,
Tam był głowie tykt, z przeciętym nosem trącono po zębie.
A subsequenter jeśli padli kwatry troista drya,
Ostatka nie czekając, niż wezmą za łeb, w Boży czas via.

Gryszfort, gdy fort fort cudzoziemski się wyniosł tam wybrana
Od wilków pogańskich zniesion, jasyr chrześcian wzięt z rana,
Bądź też trup nieszczęsnym całe się stał skrwawionym buphem,
Iż się krew lała tysiącnym obfitego garnca sztuphem.

Osobliwie Płoskirowu i wielom od Białohruda,
Nakaznego hetmana kozaków, beczala duda.
Po której tak się poganie roztanczyli chyżego,
Że z tych plesów zawiedli chrześcianina niejednego;
Podrygował na arkanie, mając na rękach skrzypice,
W nos biorąc za kolophonie do smyczka krwawą juszyce.

Nie trzeba skrzypic, dość ma już pogański wilku tej dudy,
Gdy śmierci, bądź człowiek niewoli ciężkiej zażyje chudy.

Suwała się w tej grze to tam, to sam biała czarna dama,

W śród wiechawszy, brano, szczęsna, gdy wpadła w fortece sama;

Przyparto w ką, nie dano płakać, wzięto, gdy w złej obronie.

O Boże nasz! Jak nieszczęsna w ruskiej zostaje stronie;

Z karocą prowadzono, z saniami, bądź też i z rydwanem,

Pojmawszy w kupie z pannami, było czasem, że i z panem.

Prętka zaś odmiana, iż pani z pannami na koń wsadzona,

(...)*bieży, łedwie już nie skona. // (арк. 150 зв.)

1666 Brailowskiego nieszczęścia koniec.

Więcej się z żoną od teo czasu całe nie obaczy,
Aż Bóg Sam dziwny sposob poda zmiłować się raczej.

O to jednak nie sądzicie ludzie, nieszczęścia w tym nie znający,

Gdyż i tam kogo Bóg zachowa i w ten czas gorący,
Zachowuje bojaźń Boska i cnote, w tym Bóg Sam dziwny

Nie śmi się (.)*, gdyż Bóg serce umysł zna ły sliwny.

By też kto upaść musiał z nieszczęsnej swej niewoli,

Palcem by wiersz zmazać, co czynim hrzeszim z własnej swej woli.

O Boże, Boże, Boże Jedyny, Który wiesz nasze skrzytości,

Przez imie i serce Jego lytośne nie karz nasze złości.
Zdziebłko nas w oczy kole, a brzemienia całego
Nie widzim w oczach swych, nie mści się z serca wzdychamy swego.

O ruskie, ruskie zacne panie, panny w cności będące,
 Tak też ogonem pokrywajcie, jak insze, ogoń noszące.
 Nie złać ta pokrywka, co się zakrywa i pokrzywka,
 Zamiast wieńca kwet, nie koźd pozna, czej wdowa czyli dziwka.
 Tylko obawiać się trzeba, by nie przystępiow ogona,
 Gdy go wszertz, w dłuż kto rozpuści, ile dumna zła żona,
 Sam Bóg rzekł: «Niech rzuci na Mnie kamień, kto z was bez grzechu»,
 Taką rzeczą nie trzeba nam jedni z drugich zażywać śmiechu.
 Bo co dziś jednemu, bądź się to zda niepodobna tobie,
 Bydź może i drugim, dziwny Bóg jest w swej osobie.
 Ordy tedy nabrawszy rzecz nieprzerachowaną ludzi,
 Wtąż kozactwo różnej łupieży w sprzętach, fantach aż nudzi;
 W stadach, bydłach, w srebrze, złocie, jakby to mieli zaprowadzić,
 Ostatek spaliwszy, zrujnowawszy, przestali kadzić,
 Aż po gębie koźdemu, wzd się bez szkody swej powrócili,
 Obiecując zaś w Polsce sobie prętką drogę po chwili;
 Gdzie też i Biłohrud powrócił jeszcze od Płoskiorowa,
 Czas długi w ten czas trwożyła się nędzna łechów już głowa.
 Wszyscyśmy uznali ruskich krajów na sobie przygody,
 Tylko niech Bóg poprawi a Sam (?) odda złym takie gody.
 Wielkie z Suinkazy agą i ordy byli, więc też kazili
 Z łupieżą srogą wzd poszli, mało onych potracili.
 Oto ich precie poniekąd wojskowi z ochotnikiem rwali,
 Lubo nie wszędzie, oto miejscem, Bóg dał, strzepali.
 W ten raz nie jeden woźnica panią swą stradał w karocy,
 Odciowszy konia drugiego, sam uciekł w dzień, tak i wnocy.
 Gdy nie tylko orda siekła, brała, nawet i żołnierze
 Macali w skrzyniach strojów i jakie są u pań kołnierze.
 Byli tacy, iż zamiast ordy brali złoto, srebro, sobole, rysie,
 Owo zgoła było nie po Bożemu, lecz po bisie.
 Nie jedna panna, z żołnierzem na koń wsiadwszy, umykała

By (?)(...) *męża wziąć ślubila, co więc nie chciała,
 By (...) * pod czas nieszczęścia mógł one wprowadzić,
 Mógł uwieść na tym że koniu i o niej radzić,
 (...) * szlachcianka
 (...) * // (apk. 151)
Z Miedzyboża r. 1666 pod czas Brailowskiej żołnierze orde biją.
 W Miedzybożu, iż na ten czas wojskowych było niemało,
 Gdy ord zagony zwracali za koszem, bić się chciało.
 Wziowszy poszke, natrafili w nocy na orde stawaną
 Na spoczynek swój; w ten raz z wszech stron uderzyć roskazano.
 A ta wbliz Pilawiec ze sturbowana, teo nie spodziana,
 W same pierwospy z okrzykiem wielkim ztąd zowąd z hulhana (?),
 A Suinkazy murza już wzd na Zyńków szedł ku Barowi,
 Gdzie gdy wzięto ciąć, strzylać, hałas w noc wielki k rozruchowi,
 Niewolnik, którego zbyt wiele było, jeden drugiego
 I łechi dopomagali rozwiązywać się z tego złego.
 Orda strwożona, dopadszy koni, za góre ten, ów, znika,
 Bijąc w tołombas na głos coraz do kupy się zmyka,
 Krzyczy, wrzeszczy: «Atlan, atlan, kajt, kajt, hała, hała, hała»,
 A łechi z kilkanaście set swych ludzi, tylko Bogu chwala
 Radzi, że się kęs umknęła, padli niemal wszyscy na łupie,
 Nie wiedząc, iż pospolicie rząd taki niesie swierzb hupie.
 A gdy ordy, będąc potężniejsza nad nadzieje, do kupy,
 Mając swą szczesaną, przypadli z żołnierskiej zaś cesać strupy.
 A łechi, wiercąc swą, wszczęli się bądź to zrazu opierać
 I, mężnie stanąwszy, nie chcieli sobie dać strupa zdzierać.
 Ażci wilcy pogańscy wszczęli zębem swym zbyt zadawać (?),
 Tam lament, wrzasku, trzasku rozpościwszy, w las udawać,
 W którym już bądź tarnina albo gałas dobrze zakłuła,
 To w cisz uchodząc, na ten czas phantazyą swoje pruła.
 A nie dziw, bo gdy było złe głowie, o to gorzej ogonowi.
 Kto był ostateczny, dostał się pogań skiemu smanowi;

Musiąła mówić, radzić o sobie, by głowa uwodziła,
Gdyż wpadłszy wilkowi w zęby, rzecz nie bardzo
jest miła.

A tak łechi, bądź jasyr pewny Bóg dał, że był odbity,
Łecz natychmiast żołnierz wojen dobr prowadzon
pospołyty.

Nie jeden tam spróbował konia, u kogo był rętszy,
Zpod Pilawiec aż k Miedzybożu zwiedził las
rządszy, gęstszy,

Wspomniał sobie na Plugawiecką, zakroił ze tego,
Panie Jezu! Racz nas uchować szczęścia Pilawieck-
iego!

Jeśli krój zwiedził od szabli ordyńskiej, łecz też i
miara,

Była od gałęzi chaszczyny smug zkrwawionych z
para;

Ten bez czapki, chustką obwinął głowę zimną sro-
giego,

Ów bez poły, kołczan bez sahadaku, sam okad-
rantego (??).

Dawaj gorzałki, tiutiunu, miodu, a ile dobrego,
S łysz, chłopcze, dowiedz się, czej nie masz u Łejby
łpszego,

Jako doizdżał, ściół przed owym się umknął, ro-
zprawuje,

Na owego przycioł, owemu się złożył, wtaż wz-
miankuje,

A że uciekł w las (...)*, mądrze uszedł sercem
wzdych

(...)* duchu (...)*) swym płacze a pije złych // (апк.
151 зв.)

1666 Żołnierze z ochotnikiem orde biją i onych orda.

Jeden co miał, stracił, drugi zaś panem dostatnim
został,

Tamten już u Łejby ni zaczą ów kredytu bardzo
dostał,

Gdy brano, a waszmość (rzekł) znać sławny, żeś
juki odrzezał,

He z srebrem, z fanrtami lepsza to, nisz scioł tataru.

Dobra to pochwalna bądź uciekł taka szczęsna
przywara,

Owo, co się bił u żyda błazeń, ów co umknął z
złotem,

Namalował go w szkole swej za rycerza owego
błotem.

To prawda, że się łechi udać wzad musieli z
przykrości,

Czasu zimna z swej nie opatrnej od tatar surowości

I poniekąd niektórym wpaść w ręce bissurmańskie,
Ale odbili poniekąd niewolnika i tyrańskie

Serce pogan tak strachem strwożyli, jako samą
rzeczą

Bo onych niemało nadwiedzili, zbiwszy krwawą
pieczę.

Niemało pieszych torowali gościniec za koszem,
Bo aż z Polesia zwracali, niesiono i konskim noszem
Postrzylanych, rannych, co postrzegszy to w Zyń-
kowie,

W Jarmońcach, Sutkowcach i inszych pogańsk-
iej głowie

Wypadając z fortecek, dokuczali jak mogli,
Pogańskie (odbijając koni i więznia) serca bodli.

Stąd wiele koni gładkich czerkieskich, tumów
białogrodzkich,

Więc nahajskich bachmatów i krymskich pstrych
białobockickich (?)

W ten czas się zjawiło, a to tak u ordy odbitych,
Jako nie mniej schudzonych na szlakach tych cza-

sów zawitych,

Gdyż srogi sniegi tak wielkie tej zimy zbyt łezeli,
Iż bynamniej z szlaku orde zrażone to konie łgnęli,

Chude w sniegach zbyt zesze i nad zwyczaj spra-
cowani,

Które bądź się odżywili, napotym ordzie z wy-
chowani,

Jako czytać będziesz, a teraz Preczysta Matko Boża,
Która w czystości, slichności, angoły przechodzisz

cna róża,
Masz ten tytuł, iż jesteś jutrzeńko przed słońca
swym wschodem,

Wprzód z Synem Bożym wszystek świat uwelbi-
asz rodem.

A jako gdy kur zapieje, bierze się ku świtanu,
Wszystko złe ustępuje, idzie mu więc ku łekaniu,

Jako angołowie, archangałowie, seraphimowie
Skrzydłami swemi zatrząpięią i cherubinowie,

Święty (?), święty, święty, śpiewając najwyższej
swej głowie,

Bogu w Trójce Jedynemu wtaż oraz w jednym
słowie

Budzą przez kury wszelkie stworzenie lud chrześ-
ciański

Do chwały Bożej uznania Íweo i lud pogański,
Oświecając każdego, by nie chciał złości miał się

k niemu.

Tak przesliczna jutrzeńko do ciebie wzdychamy,
byś k swemu

S łońcu nas wiodąc, wprzód łaską swą pierworodną
oświeciła,

(...)* słońcem nasz (...)*) ciemności grzechów
obiasniła

(...)* zmarłym, konającym, strapionym, chorym
pomocnica

(...)* niewolnikom i nam grzesnym jasną jutrzeńką
swica

(...)* u ciebie chwalić będziem (?) wiecznie
(...)* grzesnym nie sprzecznie. // (апк. 152)

R. 1667 wielkie infestacje kozackie i tatarskie.
Zaledwie nieprzyjacieli konie odżywił swe chude,

Ażci z łeweni z fujarą swą Hohul, wzięwszy baczną duche,
 K Podolowi swych kosarzów i żeńców wiodł krwawą tłuke,
 Wyprawując łechom kunszt swój i kazucką psią sztuke,
 Bo nie tylko po te czasy, dopiero po Braiłowskiej, Brano,
 łowiono łechów i ruś, szczęśliw, gdy był takowski,
 Iż by się wysiedzieć miał z swoim dobrym mieniem ubustwa,
 Aż ledwie do desperacy z nieszczęsno głupstwa Nie przychodzili;
 nie tylko będąc obnażeni z wszego, Łecz zdrowiem swym przyptacali,
 kusztując nieszczęścia tego.
 A potym Hohul hohulnika, kazuckieo żeńca,
 Ściągnął i kosarzów pogańskich, zmoczywszy krwią po jelca;
 W dzień świętego Piotra przypadły kaalendarza ruskiego,
 Wprzód wziął kosić ludzie przez poganina złego Brać,
 zabirać od Zyńkowa wszczawszy, aż k samym Podhajcom,
 Tłuć, bił, smażył, dodał ducha chrześciańskim zbyt jajcom
 Tłukąc na jajecznicę po swym poście Piotrowym,
 Aż i pani Piotrowej skuczyciło tym swym zrzędem nowym.
 O nieszczęsny to taka tłuca, co się krwią łyżę sprawuje,
 Jeśliś skosił z ziół Hohulu krwawie, więcej tłuć nie z żuje
 Sam zły tego, coś narobił swojemi robotnikami,
 Jeszcze każesz skakać po fujarze, dudach podrygami,
 Gdy na arkanie tatar za szyje wiedzie i podcina,
 Co raz koniem siepa, biejąc, skrzypicami dorzyna.
 Zagrałeś Jarmolińcom, Szarawie zbyt skocznoego,
 Gdyby nie łaska Boża, zaszliby do końca już złego,
 Których wzięwszy (?) zrana aż ledwie nie do wieczora,
 Potężnie szturmując, nie łycząc teo, co było wczora,
 Tak srogim impetem z wszemi (?) szlachcą różną dostawałeś,
 Aż wzięszy fortecke, (...) * ludzi k śmierci przyprawiałeś,
 Łedwie Bóg dał się wysiedzieć naostatek w kamienicy
 I tam musiał z nas każdy bronić się, skakać jak wróbl na nici.
 Także w Szarawce ledwie się obronili w kościele,
 Zaprawde nie mianuje Werbki, inszych tak wiele.
 Maria, Matko Boża, broń że nas od tego hohulnika,
 Co to więcej bierze, niż zostawuje, niech taki znika.
 Prawdziwy ohulnik, co hulił z chłopa, nie rzkać, trzecio,

Łecz wyciąwszy, skosiwszy, nie zostawił i jednego.
 Wszystko zabrał, prowadził na Budziaki ku Białogrodu,
 Tylko w Podolu burzany, bodiaki zostawił ku głodu.
 Przyjdiesz na taką tłuć i ty kiedyś z swemi, Hohulu,
 Przejrzyś się jak smaczno, gdy zażyjesz od pogan tegoż boku,
 Gdy ci zagra kindya turecka, obaczysz jak (...) *,
 Jakim podrygiem taniec zawodzisz, takim skoczysz (?) chwilą //(ark. 152 зв.)
 Tak był skuczycił Hohul Podolowi przez ten czys swą tłuć,
 Że rzadki się był został kłos, nie tylko snop, tak swą przynuką
 Ścięć i wybran; raczej tylko kogo Bóg, Marya w obronie,
 Ten sam tylko został, a w silnej zamkowej obronie,
 Bo kto się kołwiek offiarował do obrazu Tyniańskiego,
 Tego Bóg za przyczyną Mary schronił jeszcze żywego.
 Zabrano nie tylko konie, bydła, owce, łecz rzecz małą
 Wzięto rzecz każdą zastano uszkodzoną niecało.

* * *

«Ліхтарики» на маргінесах**Арк. 149**

Potocki Revera.

(.) i z ordą się ucierać (z) kozactwem.

Арк. 149 зв.

Pod Braiłowem.

Kochany kasztanowaty wyżełek do rady wezwan.
 Ptactwo Biłohruda ćwika i tatarskie kracnie wrony złościły się.

Iż poszli we rozsypkę, Bóg wie ty(lko) jak strona.

Арк. 150 зв.

Pan i czeladź odbieżała pani, panien załedwie porwał drugi, dzielnie (?) na koń wsiadłszy.

Арк. 151-a

Ordyńcy piesz szli, postradawszy koni.

Арк. 152

Owczar z swych początków Hohul.

Od Mohyłowa (ku) Białogrodu miał ordy, kozactwa więcej niż pięć tysięcy.

Niekórych za (.) * wzięwszy, (str)epano końmi (.) * głogach i (.) * bosych i prawie gołych (.) *,
 biegając, stąd iż tatarów zabili w obronie.
 Tej Szarawce (..)Dulski (zac)ny szlachcic z żoną,
 z dziatkami, który pod czas teo nieszczęścia sam (.) *
 w Jarmolińcach ledwie się obronił, straciwszy wszystko,
 jako i my z pospolstwem.

* * *

// (ark. 149) Року 1666 взимку нещаслива лехам Браїлівська.

Як Всемогутній Бог перестерігав з неба різними знаками,
 Що ще гірший мав на Польщу клімактер прийти такий,
 Як і астрологи боялися цього року,
 Що три шістки виявляють число антихриста;
 На це вказували також землетрус і інші речі,
 Які, прагнучи від нас виправлення, Бог тільки Сам мав ще у своїй печі.
 Все це цього року справдилося, занеслося й на більше,
 Як і тепер зрозумієш, що на нас прийшло не легше.
 Бо не досить того, що козацтво Дрозда сплюндрувало Поділля,
 Конфедерацією з піднятим рокошем вітчизну зрівняло з ним (??).
 Але як перед цим комети пророкували, що страшні,
 Різні інші нещастя на лехів йдуть замашні,
 То як тільки від Любомирчиків настало прийняття умов,
 І конфедератів та рокошан привела до згоди з королем
 Завдяки посередництву у цьому християнських королів і князів,
 Аж тут Доруш, зрадник, стягнув поганських побратимів.
 Тому коронний гетьман поставив військо у діничних добрах
 У Поділі, щоб не дістати від злих по своїх ребрах.
 А бути на своєму місці він доручив мужньому Маховському,
 Щоб той махав, домахав, як звик, і козацтву, плюгавському
 Племені, дав відсіч; цей же почувши про тих в Україні,
 Оповістив універсалом хоругви ближчі та інші,
 Щоб вся кіннота швидко мала прибути до нього,
 А полки стали наготові (...)*, коли (тривогу) дасть знати якась із них.
 Але послух був, як то буває взимку, неохочий:
 Хто слухав, той слухав, а хто не хотів, той не дбав про це (?).
 Багато було б Маховському поважними хоругвами
 Командувати і мати їх під рукою, якби (не) черемиси (з) молдаванами.
 Дав кат цих орендарів, що нашою кров'ю хочуть торгувати,
 Цим хочуть королям панам, вітчизні у славі прислужитися
 Чужою працею, чужим коштом хочуть отримати зиск нашою кров'ю.
 Хай ідуть легші, котрі з солониною, з салом їдять кашу,

А ми, котрі їмо рисову чи пшоняну з перцем та шафраном,
 З поваги до себе маємо виступати тільки з сатимим гетьманом.
 Тому Маховський, видавши від (імені) гетьмана універсали,
 Задумав своїм розумом як дати добру відсіч.
 Коли він виступив у надії, що військо прибуде, до Бугу,
 Не знав, що ти, жовнір, прихильний до конфедерації,
 Бо йому влізло в голову, що пан і гетьман не хотів бути у значній конфедерації,
 Бо звикли часто вживати цього куска;
 Гарне військо, мужне, коли всі прагнуть до конфедерації,
 Але в Україні вітатися з ординцями, з козацтвом, не люблять.
 Ведучи до себе, це перше, що з'їв пес сало, не переварив,
 Тому не один виїхав з війська, а по-друге, щоб не удавився,
 В Україну увійшовши, бо всі ці кривди в горлі стали,
 Щоб (...) * за горло орди не взяли або не (...) * // **(арк. 149 зв.)**
Року 1666 під Браїловом розгром лехів.
 А так Маховський певний, що військо все більше буде збиратись до нього,
 А козацтву і орді, зібравшись (...)*,
 Будучи перед цим в інших okazіях мужнім тигром,
 Хотів пограти, як раніше, з козацтвом, коли не були з бісом;
 Зі злими вовками хотів спробувати силу і з цією злою казукою,
 Аж тут, коли довідався від «язика», що йому може бути більша докука,
 Що вони вже поблизу, то тигр почав відступати до Браїлова,
 Пам'ятаючи Меджибіж, Бар, щоб не потрапити в пастку.
 А тут, ледве почали зігріватися теплом, горілкою і тютюном,
 А змучений шлунок став гризти й перетравлювати сухар,
 Деякі стали радити регіментареві щодо військових справ
 І заради Бога не легковажити, «Хай доброго маємо шафара
 Нашої крові, що робимо, зволікаємо, нас мало», твердять
 бувальці, вважають, - «щоб страху не набратися зі своєю сердитістю».
 «Не ваша справа, - відповідає, - «другим шафраном торгувати,

Швидше крокусом, йди сам боягузе (?), прагни ти теж воювати.
 Не новина Маховському махати, домахати і лякати,
 Не треба тут когось сильного (?) повчати і принудитися».
 А тут Білгородська орда напала і казуцтво Білогруда,
 Налетіло зле птаство, заграла Дорошева дуда,
 Надто швидко одразу був розгромлений тигр з жовнірами;
 Це яструб з орлиними птахами розлетілись,
 Коли Білогруд, шуліка, вдарив на них своїми кігтями.
 Бо русь отак шуліку, яструба, називає білогрудом,
 При котрому є маса білгородських вовків з татарськими людьми.
 Потрапив яструб на сильнішу в гострих кігтях шуліку,
 Не довго бився, с'як-так від того подав тікає.
 Одні вдалися, пришпоривши швидкого коня, до свого Бару,
 Другі до Меджибожа, до Чорного Острова;
 Несподіване нещастя сталося в різдвяний піст перед днем св. Фоми.
 О святий Фома! Ти добрий, бо ти є нашим оборонцем.
 Ти сам, торкнувшись боку Христа: «Бог мій, Бог мій», увірував,
 А жовніра в добру віру і серце ще не змінив.
 Коли одні твердять: «Король наш, пан наш Казимир, а не інший»,
 Другі ж біжать у Польщу, прагнучи знати, чи не є конфедерація миліша.
 Досить вже торкалися королівського боку, замазали руки кров'ю,
 Однак благословенні ті, що вірували, не бачивши оком.
 А як Бог, наш Господь, сказав, «ото маєш», Фомі,
 Так король, пан, сказав: «За свою конфедерацію конфедерацією зв'язані конфедерати
 Так (...) * хто на що заробляє, таку має і платню,
 Так вдруге жовнір чинити зло хай не сміє, Бог помститься».
 Однак йому Польща стала милою, туди очі звертає,
 Аж це Сам Бог з Своєю Матір'ю і святий Фома чудом зменшує (нещастя),
 Коли наказує не сумніватися у милосерді Найвищого Бога.
 І (...) * битися або тікати від свого ворога,
 (...) * сказав: «Не так шануєте мої свята, як треба,
 (...) * з неба // (арк. 150)

Року 1666 Браїлівська лехам нещаслива.
 Слушно за ваш гріх маєте терпіти, за вашу несправу,
 Що вас б'ють, колють як ваших овець, маєте неславу».
 Бо Доруш, зрадник, зразу хотів, щоб поганські вовки вслід погналися,
 Гнали, рвали, брали баранів, овець, валухів,
 Тим більше цапи, кози набралися страху;
 Побитий жовнір, але й шляхтич, міський, селянин, (іх) ведуть з-під свого даху,
 Бо в самий свят-вечір і в саме свято Божого Різдва
 Не лише сам гинув, але й багато християнського племені.
 Гнали жовнірів, шляхту, аж до самого великого Дубна,
 До Теребовлі, Підгайців, Золочева, скрізь їх скубли,
 Ще й під Тернопіль, Збараж, Вишневець, Броди, Залозці,
 Там нечувану шкоду чинять тоді поганські лі гості.
 Були вкриті хоругви під час своєї конфедерації,
 А проти татар, вовків, хвоста вже були куцога.
 Бо не тільки те, що, понюхавши війни, своєчасно повийжджали,
 Але за цією справою і орда решту порубала.
 Тому не дивуйся, що Маховський питався про думку боягуза (?),
 Ледве не відчув духом, що будуть (розбиті) наші і сам з ними.
 Хоча билися деякі хоругви, які стояли на квартирах
 І, тікаючи, в шашки грали у воєнних ігрищах.
 Падали частіше з татарського боку зизи, подвійні тузи,
 Однак з різним щастям, той бив і вигравав, хто був дужий.
 Але коли кому впали на чоло цинки (?) і аси на губи,
 Там був голові струс (?) з перебитим носом, дісталось й по зубах.
 А потім, якщо випали kvatru потрійна дгуа,
 Решти не чекаючи, ніж дістануть по лобі, в Божий час тікають.
 Коли «форт, форт» іноземне добірне військо Поганськими вовками було розбите, ясир з християн взятий з ранку,
 Хоча й трупи нещасних стали закривавленим щитом,
 А кров з великого гарнця лилася тисячним штофом.
 Особливо Проскурову і багатьом від Білогруда, Наказного гетьмана козаків, бекала дуда.

Під неї погані так затанцювали швидкого,
 Що з цих танців забрали не одного християнина;
 Дригав він ногами на аркані, маючи в руках
 скрипку,
 Дістаючи в ніс, вживав цю криваву юшку замість
 каніфолі до смичка.
 Не треба скрипок, вже поганський вовк досить
 має цієї дуди,
 Коли смерті чи тяжкої неволі дістане бідний чо-
 ловік.
 Совалася у цій грі то туди, то сюди біла чорна
 дама,
 В'їхавши в середину, брали, була щаслива, коли
 сама потрапляла у фортецю;
 Загнано в кут, не давали плакати, а коли була
 погана оборона, то брали.
 О Боже наш! Яке нещастя залишається в руській
 стороні;
 З каретою проводили (з почтом), з санями, хоч
 теж і з ридваном,
 Схопивши разом з паннами, було часом, що і з
 паном.
 Швидка переміна, що пані з паннами посаджена
 на коня,
 (...) * біжить, ледве не конає. // (арк. 150 зв.)
Року 1666 кінець Браїлівського нещастя.
 Більше з дружиною з цього часу він зовсім не
 побачиться,
 Аж Сам Бог подасть чудесний спосіб, швидше
 змилується.
 О тож не суди людей той, хто такого нещастя не
 знав,
 Коли ж і там кого Бог збереже і в цей час гарячий,
 Зберігає страх Божий і чесноту, у цьому Сам Бог
 дивний,
 Не смійся (...) *, бо Бог серце, думки і сльози
 знає,
 Якщо б хто мав упасти з нещасної своєї неволі.
 Пальцем би вірш замазати, що ж ми чинимо,
 грішимо з власної своєї волі.
 О Боже, Боже, Боже Єдиний, Котрий знаєш наші
 таємниці,
 Заради імені й серця Свого милостиво не карай
 за наші злості.
 Стеблинка в чужому оці нас коле, а цілого де-
 рева
 Ми не бачимо в своїх очах, не мстися, з серця
 зітхаємо свого.
 О руські, руські значні пані, панни цнотливі,
 Так теж хвостом вкривайтесь, як інші, що но-
 сять хвоста.
 Непогана ця покривка, бо вкриває і кропивка,
 Замість вінця квіти, не кожен пізнає, чи вдова,
 чи дівка.
 Тільки треба боятися, щоб не схопили (?) хвоста,

Коли його в ширину, в довжину хто розпустить,
 як горда зла жінка.
 Сам Бог сказав: «Хай кине в Мене камінь той з
 вас, хто без гріха»,
 За такі речі не треба нам одні з других сміятися,
 Бо що сьогодні одному, хоч це тобі здається й
 неможливим,
 Може бути й другому, Бог є дивний.
 Тоді орди, набравши незліченну кількість людей,
 Також і козацтво різної здобичі в речах, ціннос-
 тях, аж нудить,
 В стадах, бидлах, у сріблі, золоті, все це мали
 забрати,
 Решту ж спаливши, зруйнувавши, перестали
 кадити
 Аж по губі кожному, назад повернулися без свої
 шкоди,
 Обіцяючи у Польщу собі скору путь невдовзі;
 Тоді й Білогруд повернувся ще від Проскурова,
 Довгий час тоді тривожилася бідна лехів голова,
 Всі ми пізнали на собі руських країв пригоди,
 Тільки хай Бог поправить і Сам помститься злим
 за такі бенкети.
 З Суїнкази-агою були великі орди були, ці теж
 казились,
 З величезною здобиччю пішли назад, мало їх
 побили.
 Однак їх часом військові з добровольцями рва-
 ли,
 Хоч і не скрізь, а місцями, дав Бог, потріпали.
 Тоді не один кучер втратив свою пані у кареті,
 Відтявши коня другого, сам тікав, як удень, так
 і вночі.
 Коли не тільки орда рубала, брала, а навіть і жов-
 ніри
 Мацали по скринях одяг, пробували, які у пань
 коміри.
 Були такі, що замість орди брали золото, срібло,
 соболі, рисі,
 Це взагалі було не по-Божому, а по-бісівському.
 Не одна панна, сівши на коня з жовніром, втікала
 Щоб (?) (...) * чоловіка взяти обіцяла, чого й не
 хотіла,
 Щоб (...) * під час нещастя він міг її вкрасти,
 Міг завезти на цьому ж коні і про неї радити,
 (...) * шляхтянка
 (...) * // (арк. 151)
**З Меджибожа року 1666 під час Браїлівської
 жовніри орди б'ють.**
 У Меджибожі, бо на той час там військових було
 немало,
 Коли загони ординські повертали за кошем, хоч
 тіли битися.
 Взявши відомість (?), натрапили вночі на орду,
 що стала

На відпочинок; тоді з усіх боків було наказано вдарити.
А ця орда поблизу Пилявець стурбована, цього не сподівалась,
В самі перші сни з великим криком звідси й звідти вдарили (?),
А Суїнкази-мурза вже назад на Зіньків йшов до Бару.
Коли ж стали рубати, стріляти, галас вночі великий, до бунту
Невільник, котрого було надто багато, один друґому
І ляхи допомагали розв'язатися з цього злого.
Стривожена орда, доп'явши коней, за гору цей, другий, зникає,
Б'ючи в тулумбас, на його голос, докупи збираються,
Кричать, верещать: «Атлан, атлан, кайт, кайт, гала, гала, гала»,
А лехи з понад сотнею своїх вояків, тільки Богу хвала,
Раді, що майже втекла орда, кинулися чи не всі на здобич,
Не знаючи, що звичайно такий нарив несе коросту.
А коли орда, будучи сильнішою, ніж сподівалися, докупи,
Маючи свою голову причесану, примчала, щоб із жовнірської голови тепер чесати струпи.
Лехи ж, крутячи своєю головою, спочатку стали чинити опір
І, мужньо ставши, не хотіли собі дати здирати струпа.
Аж ці поганські вовки почали своїм зубом занадто давати (?),
Там лемент, вереск, тріск вчинивши, до лісу відходили,
У якому лісі вже чи тернина, чи галуззя добре вколола,
То в ці ліси відступаючи, тоді своя фантазія розгулялася (?).
А не дивно, бо коли було погано голові, то тим більше хвосту.
Хто був останній (?), дістався в поганські руки;
Мусила казати, радити про себе, щоб голова врятувалась,
Бо потрапити вовкові з зуби, це річ не дуже мила.
Ось так лехи, хоч певний ясир Бог дав відбити, Але тут же жовнір, добрий воїн, потрапив у полон посполитий.
Не один там спробував коня, у кого бистріший, З-під Пилявець аж до Межибожа дізнався, де ліс рідший, а де густіший,
Згадав собі про плюгавецьку, занеслося на це (?).
Господи Ісусе! Зволь нас вберегти від щастя Пилявецького!

Якщо рубець дістав від ординської шаблі, але теж і міра,
Була від гілок у хащах кривава смуга до пари;
Цей без шапки, хусткою обвинув голову від сильного холоду,
Цей без поли, колчан без сагайдаку, сам обідраний (?).
«Давай горілки, тютюну, меду, та ще й доброго, Чуєш, хлопче, дізнайся, чи не маєш у Лейби кращого»,
Як доїхав, рубнув, від нього втік, розповідає, Того рубнув (?), на того прицілився, також згадає,
А що втік у ліс, так (?) мудро втік, серцем зітхнув (...) * духу (...) * своїм плаче і п'є (за порятунок від) злих.
// (арк. 151 зв.) 1666 року жовніри з добровольцями б'ють орду, а їх б'є орда.
Один втратив, що мав, другий же став заможнім паном,
Той вже у Лейби ніщо, той кредиту багато дістав,
Коли брано, а вашмось, сказав, видно славний, що в'юки відрізає,
Із сріблом, з дорожцінностями, це краще, ніж зарубати татарина.
Добра це похвала, хоч втік, такий щасливий порок.
Той, що був блазнем у єврея, той що втік із золотом,
Намалював його у своїй школі наче рицаря багатом.
Це правда, що лехи мусили відступити назад через прикрості
Зимового часу, від не забезпеченої від татар жорстокості.
Часом декому довелось потрапити в бусурманські руки,
Але часом відбивали невільника, тиранське Серце поган так стривожили страхом, як і самою справою,
Бо поганим чимало зашкодили, влаштувавши криваву лазню.
Немало їх піших торувало гостинець за кошом,
Бо аж з Полісся повертали, несли їх і на кінських ношах
Постріляних, порубаних; це постерігши у Зінькові, В Ярмолинцях, Сутківцях та інших, поганській голові,
Чинячи вилазки з фортечок, докучали як могли, Пробивали поганські серця, відбиваючи коней і в'язнів.
Тому багато добрих коней черкеських, тумів білгородських,
Ногайських бахматів і кримських пістрих білобоких (?)

Тоді з'явилося, таким чином у орди відбитих.
 Не менш здобули схудлих коней, на цих шляхах
 занесених снігом,
 Бо великі сніги, аж надто великі, цієї зими ле-
 жали,
 Принаймні з шляху орди збиті, їхні коні тонули,
 В снігах худі, надто змучені й зморені;
 Хоч вони віджилися, та потім орді ж були ви-
 годовані,
 Як будеш читати, а тепер Пречиста Богоматір,
 Котра чистотою, красою перевищуєш ангелів,
 чеснотна трояндо,
 Маєш цей титул, бо ти є зоренька перед сходом
 твого сонця,
 Спочатку з Сином Божим весь світ любиш ро-
 дом.
 А коли півень заспіває, починає світати,
 Все погане відступає, боїться,
 Як янголи, архангели, серафими
 Крилами своїми затріпочуть і херувими,
 «Свят (?), свят, свят», співаючи найвищій своїй
 голові,
 Богу у Трійці Єдиному, також у одному слові
 Будять півнями всяке створіння, люд християн-
 ський
 До хвали Божої визнання Його, і люд поган-
 ський,
 Освітлюючи кожного, аби не прагнув мати злість
 до нього.
 Так, прекрасна зоренько, до тебе зітхаємо, щоб
 до свого
 Сонця нас ведучи, спочатку своєю первородною
 милістю освітила,
 (...) * сонцем наш (...) * темряву гріхів пояснила
 (...) * померлим, конаючим, засмученим, хворим
 помічниця
 (...) * невільникам і нам грішним ясною зорень-
 кою свічею
 (...) * у тебе хвалити будемо (?) вічно
 (...) * грішним не суперечно // (арк. 152)
Року 1667 великі козацькі й татарські напади.
 Ледве ворог відгодував свої худі коні,
 Аж тут з левенцями із своєю сопількою Гоголь,
 взявши уважну дуду,
 До Поділля своїх косарів та женців вів кривавою
 толокою,
 Показуючи лехам свій і казуцький собачий
 куншт,
 Бо не тільки тоді, а зразу ж після Браїлівської,
 Брали, ловили лехів і русь, щасливий той,
 Хто мав пересидіти з своїм добром,
 Аж ледве до розпачу з нещасного глупства
 Не приходили; не тільки будучи оголені з усього,
 Але життям своїм платили, куштуючи цього не-
 щастя.

А потім Гоголь гогульника, казуцького женця,
 Зібрав і косарів поганських, змочивши кров'ю
 по ефес;
 В день святого Петра за руським календарем
 вдаривши,
 Спочатку став косити людей злим поганином
 Брав, забирав, почавши від Зінькова, аж до са-
 мих Підгайців,
 Товк, бив, смажив, додав духу християнським
 яйцям,
 Розбивав їх на яечню по своєму Петровому пості,
 Аж і пані Петровій набрид цим своїм новим бур-
 чанням.
 О нещасне це таке розбиття, що робить сльози
 кривавими,
 Якщо ж скосив з трав Гоголю криваво, більше
 потовк, ніж з'їв (?).
 Сам злий з того, що наробив своїми робітниками,
 Ще наказує скакати під сопільку й дуди з підско-
 ками,
 Коли на аркані татарин за шию веде і підтинає,
 Щораз конем сіпає, біжачи, скрипками добиває.
 Ти заграв Ярмолинцям, Шараві аж надто танець
 зі стрибками,
 Якби не милість Божа, дійшли б уже до злого
 кінця,
 Котрих взявши (?) зрана аж ледве не до вечора,
 Потужно штурмуючи, не рахуючи того, що було
 вчора,
 Таким жорстоким нападом з усіма (?) шляхту
 по-різному діставав,
 Аж взявши фортечку, (...) * людей до смерті
 приводив,
 Ледве Бог дав (комусь) висидітися у кам'яниці
 І там мусив кожний з нас, боронячись, скакати
 як горобець на нитці.
 Також у Шараві ледве оборонились у костелі,
 Не згадую про Вербки і багато інших.
 Марія, Матір Божа, оборони нас від цього го-
 гульника,
 Що більше бере, ніж залишає, хай такий зникне.
 Справжній огольник, що оголив з селянина
 (кожного) третього,
 Але вирубавши, скосивши, не залишив і одного,
 Все забрав, відпровадив на Буджак, до Білгороду,
 У Поділлі тільки бур'яни та будяки залишив на
 голод.
 Прийдеш на таку ж толоку і ти колись із своїми,
 Гоголю,
 Побачиш як смачно, коли дістанеш від поганих
 цього ж боку,
 Коли тобі заграє турецька кіндія, побачиш як
 (...)*,
 Яким підскоком танець заведеш, таким і скінчиш
 у свій час. // (арк. 152 зв.)

Так був набрид Гоголь Поділлю за цей час своєю
толокою,
Що рідкий залишився у полі колос, не те, що
сніп, так з примусу був
Стятий і забраний; тільки кого Бог і Марія обо-
ронили,
Цей сам тільки залишився, та у сильній замковій
обороні,
Бо хто тільки офірувався до образу Тинянського,
Цього Бог за заступництвом Марії зберіг живим.
Були забрані не тільки коні, бидло, вівці, але й
річ малу,
Взято кожную річ, яку застали, не зовсім ушко-
джену» // (арк. 153).

* * *

«Ліхтарики» на маргінесах

Арк. 149

Потоцький Ревера.

[...] що з ордою битися з козацтвом.

Арк. 149 зв.

Під Браїловом.

Коханий каштануватий лягавий песик заклика-
ний до ради.

Злетілося птаство шуліки Білогруда і татарські
крякаючі ворони.

Втекли врозсипну, Бог тільки знає куди.

Арк. 150 зв.

Пан і челядь покинули пані, а панну ледве схо-
пив другий, мужньо (?) сівши на коня.

Арк. 151-а

О рдинці йшли пішо, втративши коней.

Арк. 152

Вівчар з походження Гоголь.

Від Могилева до Білгорода мав орди, козацтва
понад п'ять тисяч.

Деяких за (...) * взявши, потоптано (?) кіньми
(...) * і (...) * босих і вважай голих (...) * бігаючи, тоді й татари

У цій Шаравці (...) * Дульський, значний шлях-
тич з дружиною, з дітьми, котрий під час цього
нещастя сам (...) * в Ярмолинцях ледве оборо-
нився, втративши все, як і ми з посполством.

Коментар:

1. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. - Нью-Йорк, 1985. - С. 103-107.
2. Бібліотека Польської Академії наук у Кракові. - Відділ рукописів. - № 1275.
3. Мьцик Ю. А. Записки иностранцев как источник по истории Освободительной войны украинского народа 1648-1654 гг. - Днепропетровск, 1985. - С. 55-60; Він же. «Під городом Корсунем...» (з історії пісні про Корсунську перемогу) // Жовтень. - Львів, 1983. - № 7. - С. 100-102; Він же. Буремний 1648 рік (добірка неопублікованих джерел) // Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військове мистецтво. - К., 1998. - С. 307-311;

Арк. 149

«клімактер». В тогочасній польській історіографії (особливо В. Коховський) був популярним погляд давніх греків, згідно з яким життя людини поділялось на семирічні періоди (клімактери), кожен з яких мав свої особливості. Автор ВХ, як і багато інших, вважав, що початок чергового нещасливого періоду мав початися з 1666 р., оскільки у цій даті містилося три шістки, складаючи число 666, тобто число антихриста.

«землетрус». У попередньому сюжеті автор ВХ згадував про землетрус 1665 р., який зачепив і Україну.

«Дрозда». У попередньому сюжеті автор ВХ розповідав про брацлавського полковника Василя Дрозда (Дрозденка), якого взяв у полон П. Дорошенко у жовтні 1665 р.

«Конфедерацією». Мається на увазі підтримка частиною польської шляхти і жовнірства антикоролівського рокошу Єжі Любомирського (1665 р.). Після битви під Монтвами, яку учасники опозиції («любомирчики») виграли, було досягнуто компромісу.

«коронний гетьман». Ідеться про Станіслава «Реверу» Потоцького, який був великим гетьманом коронним у 1654-1667 рр.

*) Після слова «wojsko» в рукописі стояло слово «pawet», яке потім було закреслене.

Арк. 149 зв.

«крокусом». Крокус - різновид шафрану.

«skoczno» - бравурно. Але тут по контексту більше пасує «швидко».

Арк. 150

«валухів». Валух (валах) - кастрований баран. «в самий свят-вечір і в саме свято Божого Різдва», тобто 24-25 грудня 1666 р.

«Арк. 150 ври обороні».

«і які у пань коміри». Тут гра слів. Натякається, що жовніри рубали голови шляхтянкам.

Арк. 151 зв.

Слово «dorzyna» має значення: «дорізати» й «добити», однак може означати: «цілком себе погубити», «лізти у зашморг».

Він же. Батозька битва очима автора «Віршованої хроніки» // Пам'ять століть. - 2002. - № 2. - С. 37-49; Він же. Берестецька битва 1651 року очима її учасників // Пам'ять століть. - 2001. - № 2. - С. 28-69; Поезія '87. - К., 1987. - Вип. 1. - С. 171-184; Він же. Із рукописної віршованої хроніки другої половини XVII ст. // Київська старовина. - 1993. - № 3. - С. 46-56; Він же. Чуднівська та Слободищенська битви 1660 р. на сторінках «Віршованої хроніки» // Архіви України. - 2005. - № 4. - С. 76-103; Він же. «Віршована хроніка» про завершальний етап Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр. // Історичний журнал. - 2004. - № 1-2. - С. 98-110; Він же. Пилявці, Львів, За-

мостя: події початку Національно-визвольної війни на сторінках «Віршованої хроніки» // Україна в Центрально-Східній Європі. - К., 2006. - Вип. 6. - С. 509-547; Він же. Дрожицька битва 1655 р. на сторінках Віршованої хроніки // Journal of Ukrainian Studies. Summer-Winter 2004. - V. 29. - № 1-2. - С. 311-334; Він же. З «Віршованої хроніки» (до 350-ліття Жванецької бит-

ви та оборони Буші) // II Міжнародний науковий конгрес українських істориків. Українська історична наука на сучасному етапі розвитку. - Кам'янець-Подільський-К.-Нью-Йорк-Острогоз, 2005. - Т. 1. - С. 73-84.

Fr. Yurii Mytsyk

**THE BRAILIV BATTLE (1666)
IN THE «POETICAL CHRONICLE»**

The article contains an abstract of the «Poetical Chronicle» by the unknown Polish author of the second half of the seventeenth century. The abstract describes the Brailiv battle that took place in 1666 between the Cossacks and the Polish army.